

Elsenburg, de verdwenen buitenplaats

ELSENBURG, DE VERDWENEN BUITENPLAATS

Het ontstaan van het buitenleven aan de Vecht

redactie

JAN SIMONIS

JAAP KOTTMAN

HANS VAN BEMMEL

Hilversum

Verloren

2020

De uitgave van dit boek is mede mogelijk gemaakt dankzij financiële steun van:
Mevrouw Louise de Graaff in Maarssen
Historische Kring Maarssen
Gilles Hondius Foundation
De heer A.J.A.M. Lisman, 'Vreedenhoff' in Nieuwersluis
De heer Lex Meijers van Qumey Metaal in Maarssen
MeyerBergman Erfgoed Groep

Afbeelding op het omslag: Het huis Elsenburg. Ingekleurde editie van de prent van D. Stoopendaal uit *De zegepraalende Vecht* (1719). Collectie Jaap Kottman.

ISBN 978 90 8704 834 1

© 2020 Uitgeverij Verloren BV, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum, www.verloren.nl

Omslagontwerp Tanja Stropsma, Hilversum
Typografie Rombus, Hilversum
Druk Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	7
1 De opkomst van het buitenleven aan de Vecht <i>Jan Simonis, Jaap Kottman en Hans van Bemmél</i>	9
2 De Huydecopers van Maarsseveen <i>Gary Schwartz en Jan Simonis</i>	21
3 De inauguratie van Joan Huydecoper als heer van Maarsseveen en Neerdijk, afgebeeld door Hendrik Winter <i>Ton Simonis</i>	41
4 ‘Dese plaets, alwaer dit Huys staet, is genaemt Elsenburch’ <i>Hans van Bemmél, Jaap Kottman en Jan Simonis</i>	49
5 Een hofstede langs de ‘zilveren Vecht’ <i>Lily Simonis</i>	63
6 Elsenburg II: Een keurbanket voor ’t graag gezicht, vol zwier en praal <i>Jaap Kottman, Jan Simonis en Hans van Bemmél</i>	77
7 Een zeer magnifique Hofsteede genaemt Elsenburg, met desselfs fraeye Heeren Huyzinge <i>Jaap Kottman, Jan Simonis en Hans van Bemmél</i>	87
8 Elsenburg III: Een zeer aanzienlijk, extra welgelegen en buitengemeen vermakelijk buitengoed <i>Jan Simonis, Hans van Bemmél en Jaap Kottman</i>	99
9 Elsenburg III, een grandioos huis <i>Jan Simonis, Hans van Bemmél en Jaap Kottman</i>	111

10	De tuinen van Elsenburg: Het Vermakelijck Landt-Leven <i>Jaap Kottman</i>	127
11	De tuinen van Elsenburg: Extra welaangelegd, met veele overschoone gezigten <i>Jaap Kottman</i>	143
12	Nieuw-Maarsseveen: van boerendorp tot lustoord <i>Jan Simonis</i>	153
13	Regenten: Stand en Status <i>Lily Simonis</i>	179
14	Het zoet des lusthofs <i>Lily Simonis</i>	197
	Literatuurlijst	217
	Register	223

VOORWOORD

Op het landgoed Doornburg aan de Vecht in Maarssen staat een prachtig hek met daarop vermeld in gouden letters de naam ‘Doornburgh’. Ooit stond echter op dit hek ‘Elsenburgh’.

Achter deze naam gaat de geschiedenis schuil van een buitenplaats – in feite drie buitenplaatsen met dezelfde naam – die bijna 175 jaar lang heeft gelegen op de gronden van het huidige Doornburg. Die geschiedenis begint bij Joan Huydecoper (1599-1661) – rijk koopman en burgemeester van de stad Amsterdam – die zijn erfgoed, de hofstede de Gouden Hoeff, in 1628 uitbouwt tot het buitenhuis Goudestein. Hij koopt in de jaren die volgen, ook de omliggende gronden op en realiseert daarop zo’n veertigtal buitenplaatsen. De eerste van deze buitenplaatsen was Elsenburg, dat in 1637 wordt ontworpen door de bekende classicistische architect Philips Vingboons. Vooral het laatste Elsenburg, Elsenburg III, moet een grandioos huis zijn geweest. Een tijdgenote schreef na een bezoek aan dit Elsenburg in haar dagboek: ‘Toen we naar huis terugreden, dacht ik: ik heb nu tenminste de voldoening dat ik het mooiste huis heb gezien dat er in de Republiek bestaat.’ Maar ook dit grandioze huis onderging

1. Dit smeedijzeren hek stamt vermoedelijk uit circa 1730. Waarschijnlijk heeft Theodorus de Leeuw, eigenaar van Elsenburg II, het hek laten plaatsen. Uit de twee burchten op het hek steken elzentakken en geen doornentakken. Foto van Juliëtte Jonker-Duynstee.

het lot van vele buitenhuizen aan de Vecht: het werd in 1812, na een poging om het via een veiling te verkopen, afgebroken.

Dit boek beschrijft de geschiedenis van de buitenplaats Elsenburg aan de Vecht in Maarsssen. Die geschiedenis is tevens de geschiedenis van het ontstaan, de ontwikkeling en de uiteindelijke neergang van het buitenleven aan de Vecht.

In de eerste drie hoofdstukken wordt ingegaan op de vraag hoe de grote belangstelling in de zeventiende eeuw voor het buitenleven, de ‘trek naar buiten’, is te verklaren. En waarom Amsterdammers, op zoek naar een plek voor de bouw van een buitenhuis, juist terecht kwamen in Nieuw-Maarsseveen.

De geschiedenis van Elsenburg I, II en III wordt besproken in het middendeel van dit boek, de hoofdstukken 4 t/m 11. In deze geschiedenis worden de veranderingen zichtbaar die zich in de loop van de tijd voordeden op de buitenplaatsen: veranderingen in de leefstijl van de bewoners, veranderingen in het type buitenhuis dat gebouwd wordt, veranderingen in de omvang en de inrichting van de tuinen en omliggende gronden en veranderingen in de wijze van bewoning.

In de laatste drie hoofdstukken, 12 t/m 14, wordt de geschiedenis van Elsenburg geplaatst tegen de achtergrond van de ontwikkelingen in het buitenplaatsleven in Nieuw-Maarsseveen en tegen de sociale en cultuurhistorische achtergrond van de buitenplaatscultuur als geheel.

Wij hopen dat de lezer evenveel plezier ervaart bij het lezen van de geschiedenis van Elsenburg als wij ervaren hebben bij ons onderzoek naar ‘de geschiedenis van de verdwenen buitenplaats Elsenburg’. Bij dit onderzoek hebben wij hulp gehad van vele personen en instanties. Onze dank gaat allereerst uit naar de Historische Kring Maarsssen, niet alleen omdat het idee voor dit onderzoek daar is ontstaan, maar ook omdat we gebruik hebben kunnen maken van de onderzoeksfaciliteiten van de Kring: het archief, de bibliotheek en de beeldbank. Dank ook aan het bestuur van de Kring voor het mede financieel mogelijk maken van de uitgave van dit boek. Een bijdrage aan de financiering van de uitgave mochten wij ook ontvangen van mevrouw Louise de Graaff in Maarsssen, de heer A.J.A.M. Lisman, ‘Vreedenhoff’ in Nieuwersluis, de heer Lex Meijers van Qumey Metaal in Maarsssen, MeyerBergman Erfgoed Groep en de Gilles Hondius Foundation. Veel dank aan deze gulle gevers.

Graag willen wij ook Het Utrechts Archief, het Stadsarchief Amsterdam en het Regionaal Historisch Centrum Vecht en Venen bedanken voor de hulp bij het onderzoek in hun archieven en het (gratis) beschikbaar stellen van vele afbeeldingen. Last but not least, willen wij graag Ton Simonis bedanken voor de vele uren arbeid, besteed aan het redigeren en corrigeren van de teksten. Dank ook aan Ria Tijhuis voor het beschikbaar stellen van haar buitenplaatsarchief, het verbeteren van afbeeldingen, de transcriptie van het veilingbiljet van Elsenburg III en het corrigeren van de drukproef. Tot slot: dank aan de velen binnen en buiten de Historische Kring, hier niet genoemd, van wie wij weten dat zij ons onderzoek een warm hart toedragen.

*Jan Simonis
Jaap Kottman
Hans van Bommel*

I DE OPKOMST VAN HET BUITENLEVEN AAN DE VECHT

JAN SIMONIS, JAAP KOTTMAN, HANS VAN BEMMEL

MAARSSEVEEN: GEBOORTEPLAATS VAN HET BUITENLEVEN AAN DE VECHT

De geschiedenis van het buitenleven aan de Vecht moet beginnen bij Joan Huydecoper (1599-1661). De vader van deze rijke Amsterdamse koopman en vooraanstaand lid van de Amsterdamse regentenklasse was Jan Jacobsz Bal (1541-1624), alias Huydecoper, die in 1608 de boerderij De Gouden Hoeff in Maarsseveen kocht. Zoon Joan zou deze boerderij uitbouwen tot een volwaardig buitenhuis onder de naam Goudestein, het eerste buitenhuis aan de Vecht (zie afbeelding 1 en 2).¹

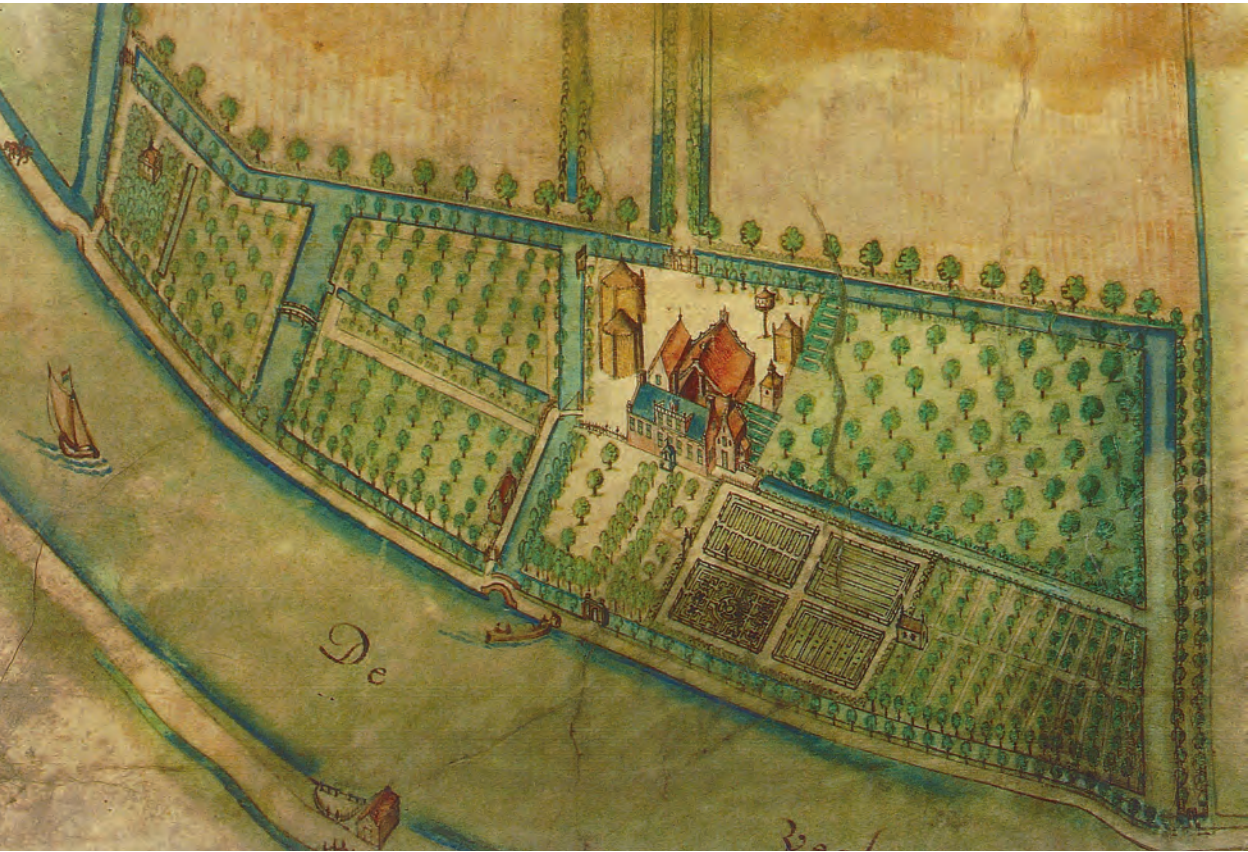
Joan Huydecoper liet het echter niet bij het stichten van zijn eigen buitenhuis.² Over een reeks van jaren deelde hij de akkers en weilanden langs de Vecht en in de polder op in kavels, verbeterde de waterhuishouding, plantte bomen en verkocht vervolgens de grond aan Amsterdammers die op zoek waren naar een geschikte plek voor een buitenhuis. Op deze wijze werd Maarsseveen (nu Maarssen) de geboorteplaats van het buitenleven aan de Vecht. In de loop der jaren werd Goudestein zowel langs de Vecht als naar achteren de polder in, omringd door een groot aantal buitenhuizen. Aan de Vecht werd toen 'het type van de kleine buitenplaats geïntroduceerd, dat de Amsterdammers reeds kenden van de oevers van de Amstel. De agrarische kant ontbrak bij deze buitens geheel, of was minimaal ontwikkeld. Het huis met tuin en boomgaard nam vrijwel het hele perceel in beslag. Er waren weinig bijgebouwen nodig, hoogstens een paardenstal en een tuinmanswoning.'³ Op de bekende kaart 'Een klein gedeelte van de Heerlijkeit van Maerseveen' uit 1660 is te zien dat er uiteindelijk bijna veertig (kleine) buitenplaatsen rond Goudestein lagen.⁴ De eerste van deze buitenplaatsen rond Goudestein was Elsenburg, gebouwd in 1637. Het is opvallend dat op de manuscriptkaart van Balthasar Florisz van Berckenrode uit 1629, vermoedelijk gemaakt in opdracht van Huydecoper, al een perceel grond is ingetekend dat wordt aangeduid met de naam Elsenburg.

1 Zie voor de rol van vader en zoon Huydecoper in Maarssen/Maarsseveen: Gary Schwartz, 'Jan van der Heyden and the Huydecopers', in: *The J. Paul Getty Museum Journal* Volume 11 (1983) 197-220. Zie ook de bewerking van dit artikel: hoofdstuk 2 van dit boek.

2 Het woord buitenplaats wordt zowel gebruikt voor het buitenhuis op zich als voor het geheel van buitenhuis, bijgebouwen, tuin en park. Die gewoonte wordt hier gevolgd. Uit de context wordt duidelijk in welke betekenis het begrip wordt gebruikt.

3 R. Meischke, 'Inleiding. De ontwikkeling van buitenhuizen aan de Vecht', in: E. Munnig Schmidt en A.J.A.M. Lisman, *Plaatsen aan de Vecht en de Angstel* (Alphen aan den Rijn 1997) 8.

4 Zie afbeelding 4 in hoofdstuk 2. Zie hoofdstuk 12 over het aantal buitenplaatsen en de betrouwbaarheid van de kaart 'Een klein gedeelte van de Heerlijkeit van Maerseveen'.

1. Begin van de uitbouw van Goudestein: combinatie van boerderij en buitenverblijf. Detail uit de kaart van B.F. van Berckenrode uit 1629.

OP ZOEK NAAR BELEGGINGSOBJECTEN

Hoe is de grote belangstelling voor het buitenhuis, de ‘trek naar buiten’, te verklaren? Welke drijfveren en omstandigheden speelden een rol? Een combinatie van economische, sociale en culturele factoren lijkt daarbij aan de orde te zijn.

De rijk geworden Amsterdamse handelsklasse zocht, naast investeringen in handel en scheepvaart, naar aanvullende investeringsmogelijkheden. Het willen vermijden van de grote risico's van handel en scheepvaart speelde eveneens een rol bij dit zoeken naar andere beleggingsobjecten.⁵ De keuze viel daarbij op boerderijen, bouwland en weidegrond. ‘Het was een degelijke belegging, want met de welvaart der steden was de vraag naar producten van landbouw en veeteelt toegenomen. Zo werden de kooplieden landeigenaren.’⁶ Eerst richtten zij zich, aldus Van Luttervelt, vooral op de inpoldering van de meren in Noord-

5 Eerder zagen we bij Venetiaanse kooplieden hetzelfde: van risicovolle zeehandel naar beleggingen in grond op de Terra Firma.

6 R. van Luttervelt, *De buitenplaatsen aan de Vecht* (Lochem 1970) 48.

2. De nieuwe achterzijde van Goudestein uit 1645, mogelijk ontworpen door Philips Vingboons. Ets van I. Leupenius, 1690. Bron: Het Utrechts Archief (HUA).

Holland en West-Friesland en toen de mogelijkheden daarvoor na ongeveer 1640 uitgeput waren, kwam de Vechtstreek in beeld. Onderzoek laat zien dat er een nauwe samenhang bestaat tussen de agrarische prijzen en het droogleggingswerk in Nederland. De periode van de grote inpolderingsactiviteit van 1540-1664 valt samen met de periode van hoge graanprijzen. Zakt de graanprijs, zoals het geval was in de beginperiode van de Tachtigjarige Oorlog 1565-1589 en in de periode 1640-1664, dan zakt ook de inpolderingsactiviteit in.⁷

Jan Jacobsz Bal, alias Huydecoper, de vader van Joan, was zo'n Amsterdamse investeerder. Hij kocht al in 1608 in Maarssen 'de huysinge mette hoffstede genaemt de Gouden Hoeff'. Nog eerder, in 1591, had hij grond gekocht langs de Vecht, waarop een steenfabriek werd gebouwd waarvan hij mede-eigenaar werd. Het beleggen in de pannen- en steenbakkerijen langs de Vecht was een aantrekkelijke investering in een tijd van groeiende steden (zie afbeelding 3). De aankoop van grond was waarschijnlijk mede bedoeld voor kleiwinning, de grondstof voor de pannen- en steenbakkerij.

Voor zoon Joan is het economisch motief ook belangrijk geweest. Hij kocht gronden, die hij verkavelde, verbeterde en vervolgens doorverkocht ten behoeve van de bouw van een buitenhuis. De Huydecopers kan men als pioniers zien. Zij zetten een ontwikkeling in gang en tegen het eind van de zeventiende eeuw nam het grondbezit in de Vechtstreek door

7 B. Slicher van Bath, *De agrarische geschiedenis van West-Europa 500-1850* (Utrecht-Antwerpen 1976) 220-223.

rijke Amsterdammers aanzienlijk toe.⁸

In het geval van de Huydecopers zien wij twee manieren waarop een buitenhuis tot stand kon komen: ten eerste de geleidelijke uitbouw van een bestaande hofstede tot buitenhuis, aanvankelijk met behoud van de agrarische functie, op land dat om economische redenen – landbouw, steen- en pannenbakkerijen – was aangekocht en ten tweede de directe bouw van een specifiek buitenhuis zonder enige agrarische functie. Een derde vorm zullen wij hierna ook nog tegenkomen: de ombouw van een middeleeuws kasteeltje tot buitenhuis.

DE IDEOLOGIE VAN HET BUITENLEVEN

Bij ‘de drang naar buiten’ speelde tevens een ideëel-cultureel motief een rol. De behoefte om buiten te gaan wonen wordt in de literatuur over buitenplaatsen vaak geduid als een ontvluchten van de stad; de stad met haar stank, herrie, slechte hygiëne en ongezonde lucht. De groei van de welvaart met de daarmee gepaard gaande bevolkingstoename, had in de stad ruimtegebrek veroorzaakt. In Amsterdam, het bekende voorbeeld, leidde het tot de stadsuitbreidingen van 1612 en 1654. De verheerlijking van het platteland, zoals die in de ‘hof- en lofdichten’ tot uiting kwam, vindt haar oorsprong in de idealen uit de antieke literatuur. Het tegenover elkaar stellen van stad en platteland komt al voor in de literatuur van het oude Rome bij de Romeinse schrijvers van de late Republiek en het vroege Keizerrijk: Cato, Varro, Vergilius, Horatius, Plinius de Jongere, Vitruvius en anderen.

‘De drang naar buiten’ is mede een uiting van een andere visie op de natuur en een zekere idealisering van het plattelandsleven. De natuur werd vooral door de stedeling niet langer uitsluitend beschouwd vanuit het nutsperspectief, maar als waardevol in en op zichzelf. Men genoot van de schoonheid, de zuiverheid en de rust van de vrije natuur. Het leven op het platteland werd positief gewaardeerd als mogelijkheid om te genieten van de genoegens van het landschap, de jacht, het vissen, het spelevaren, de ontspanning met vrienden enzovoort (zie afbeelding 4). James Ackerman heeft er in zijn boek ‘The Villa, Form and Ideology of Country Houses’ op gewezen dat de populariteit van het hebben van een buiten altijd gepaard is gegaan met een ‘ideologie’ waarin het landleven en de natuur werden verheerlijkt en gecontrasteerd met de stad en het stadsleven.

Ook in het Nederland van de zeventiende en achttiende eeuw komt die houding tot uitdrukking in literatuur en schilderkunst. Zo dichtte Jan Vos: ‘De Koopmanschap en ’t land zijn ongelijk van paalen: De Beurszorg is voor ’t huis, en ’t land om aâm te haalen’ (zie afbeelding 5). In de namen van de bekende buitenplaatsen als ‘Hofwijck’ (weg van het hof) van Huygens en ‘Sorghvliet’ (weg van de zorg) van Jacob Cats vindt men deze houding ook terug. De zeventiende-eeuwse Engelse dichter Abraham Cowley drukte het nog scherper uit: ‘God the first Garden made, and the first City, Cain.’ (God schiep de eerste Tuin – dat wil zeggen het Paradijs –, en Kaïn de eerste Stad).⁹

8 Van Luttermvelt, *Buitenplaatsen aan de Vecht*, verwijst op pagina 50 naar de ‘Nieuwe Kaart van Loenen’ van rond 1700, waaruit blijkt dat er sprake is van omvangrijk grondbezit van rijke Amsterdammers.

9 Aangehaald bij W. Kuiper, *Dutch Classicist Architecture* (Delft 1980) 153.

3. Steenoven Cromwijck. Prent van P.J. Lutgers (1857). Bron: HUA.

De vraag blijft of hier niet deels sprake is van een literair spel, van navolging van een klassiek literair genre gerevitaliseerd in de Renaissance, want dezelfde Amsterdamse regenten/kooplieden waren toch trots op de pracht en de macht van hun stad. Tegenover de literatuur van de hof- en lofdichten op het buitenleven waarin de stad een negatieve gevoelswaarde had, stond een literatuur waarin juist de lof werd gezongen van de stad. Schama noemt de lofzangen op de stad in de vele zogenoemde ‘lof en beschrijving’-boeken die in de zeventiende eeuw verschenen. ‘Tegen het midden van de zeventiende eeuw waren het, zoals te verwachten viel, de Amsterdamse lofredenaars die het meest lyrisch werden over hun woonplaats. Wanneer steden uit de oudheid werden aangehaald door de verzenmakers, konden ze nog niet in de schaduw staan van het stralende Amsterdam van die tijd.’¹⁰ Bij de opening van het stadhuis werd Amsterdam door Vondel het tweede Rome genoemd.

Vogelzang noemt nog een interessante factor die de cultuur van het buitenleven in de Gouden Eeuw heeft bevorderd. Hij vermoedt dat de bouw van buitenplaatsen mede bevorderd is door de aanwezigheid van een groep machtige uit Antwerpen gevluchte Vlaamse kooplieden in Amsterdam. In Vlaanderen bestond de traditie van het buiten wonen al vanaf 1500 en de Vlamingen namen deze traditie mee naar hun nieuwe vaderland. In Noord-

¹⁰ Simon Schama, *Overvloed en onbehagen. De Nederlandse cultuur in de Gouden Eeuw* (Amsterdam 1988) 302-303.

4. Gezicht op de Vecht met buitenplaats Elsenburg bij Maarssen. Uitgegeven door I. Greve in 1719. Bron: HUA.

Holland waren zij actief in de drooglegging van de grote meren en stichtten zij hofsteden die uitgroeiden tot buitenplaatsen.¹¹

DE NABOOTSIING VAN DE ADEL

Naast die economische en culturele motieven speelden sociale motieven een rol, zoals navolging of statusoverwegingen. Tussen de bezitters van de Vechthuizen bestonden velerlei banden. Men was met elkaar verbonden als familie, als vrienden, als geloofsgenoten, als beroepsgenoten, als mederegenten of als stands- en stadsgenoten.¹² Men wilde een buiten bezitten, omdat anderen die men van nabij kende, ook een dergelijk huis bezaten. Joan Huydecoper had waarschijnlijk een belangrijke voorbeeldfunctie voor wat betreft de bouw van buitenhuizen in de Vechtstreek rond Maarssen. Hij was een prestigieus voorbeeld: niet alleen rijk, maar ook vooraanstaand regent en burgemeester van Amsterdam.

¹¹ Fred Vogelzang, "Een paradijs, schier soeter en veel meer, als oyt de Werelt zagh". Buitens in Utrecht (1609-1672), in: Yme Kuiper en Ben Olde Meierink (red.), *Buitenplaatsen in de Gouden Eeuw* (Hilversum 2015) 158.

¹² Zie ook het boek van Luuc Kooijmans, *Vriendschap en de kunst van het overleven in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam 1997).